

Ang Masulob-ong Kaagi sa Gugma

Flaviano Bocquecosa

Ang balkon sa maanindot puloy anan ni Ramon gipalunopan sa kahayag, usa niana ka Domingo sa gabii, sa pagduaw kaniya sa usa niya ka sandurot nga higala aron pagkulokabildo. Samtang si Ramon nagirag sa usa ka siya, ang iyang higala, mga nahipaluna sa usa ka “sofa” didto sa pikas nga daplin sa talad nga nakaulang kanila, midagkot sa iyang pinigal ug misulti uban ang kaugdang:

Unsa may hunahuna mo sa panalagna sa maghihimalad mahatungod sa makalilisang mong kaugmaon, binati kong higala?

Wa kanay nada di ako motuo sa panghimalad- mitubag si Ramon madasigon.

Apan, palaudunga baya nga natinuod ang nangagi niyang mga panalagna bahin sa laing mga tawo.

Na, karon maoy unang ka pakyas sa iyang panagna. Si Bathala, sa way kinutuban Niyang kinaadman, mao day bugtong nasayud sa umaabut sa tanan Niyang mga binuhat, ug ang panahon da ang makatug-an kon unsa gayud ang samputanan.

Ang magduduaw, si Arturo Callado, pangulo sa “Recruiting Agency of Cuban Plantation Co.”, gipahilum sa makadiyot sa tubag sa iyang sinaligang pangabaga, nga mao ra usab si Ramon Dominador, ang iyang giduaw nga maabiabihon. Iyang gibulhot ang aso, gitultog ang agiw, ug gibutang ang upos sa sanggaan sa agiw, samtang ang iyang mga mata misagnunot sa nagkulodkulod nga aso ngadto sa itaas daw nagpangita siyag lamdaman (inspiration), ug unya mitugaw siya sa kahilum uban sa samang kasubo sa paningog nga nagdalag dautang tilimad-on:

Ramon, wala kita didto sa buhatan maghisgot mga butang bahin sa patigayon nga imo gayud nga sundon ang akong tambag. Apan, ingon sa usa ka igsuon, ako moingon nga hingpanimahoan ko ang kalisud nga modangat kanimo, kay, wala ba ang babayeng maghihimalad makatag-an nga ikaw mao ang kalisang sa mga bana, ang maglalaglag sa balaanon kalinaw sa ilang mga piunuy-anan?

Mao kanay iyang sulti, apan dili kana tinuod-mihagsa ang santá sa makilas nga hinigugma.

Alang sa kaayohan mo, maayong hunongon mo-mipadayon si Arturo, -kanang imong buang pagpaturatoy sa pagpanglit-ag mga babayeng minyo, ginawi ang mga malimbongong paagi. Nagtuo ako nga moabut da ang panahon nga ikaw hisakpan sa ilang mga bana. Hinumdumi: Way butang lilongon nga dili ikabutyag; walay tinagoan nga dili hibaw-an. Kaha dili halayo ang adlaw nga, kon sama ang lakat sa tanang butang, ang panalagna nga nagingon: “Ikaw hipatyan sa usa ka babaye” mamatuman gayud sugo sa kahigayonan.

Apan nianang dulaa, anaa ang akong kalipay, pangulo ko-kini inuban sa pahiyum nga yawan-on.

Nasayud ka nga adunay usa ka gatus ka mga maanyag dalaga sa tumang kaambong sa kabatan-on alang nianang tuyoa.

Tinuod, apan dili ako maikag kanila. Ang makadani sa akong makilas, masalaagong diwa mao ang mga kaaging mabangis nga makapakitbi sa atay ug ang mga malisud ug maigmatong pagikyas sa mga makuyawng dula sa kinabuhi.

Ang kayugot nahisulat sa iyang nawong ug, uban sa lanugos nga pahiyum sa iyang mga ngabil, si Arturo miingon:

Pangbantay! Ang punyal ni Damocles nagbitay ibabaw sa imong ulo, ug tingalig mahulog sa bisan unsang gutloa. Gidumsan ko ang paghunahuna nga sag imong kinabuhi maoy ipabayad sa bili sa imong mga binuang. Timan-i kini: Walay utang nga dili pagabayran; way makasasala nga makaikyas sa silot hangtud sa kahangturan; ug ang bayad sa sala mao ang kamatayon- iyang gidunol ang iyang kamot kang Ramon ug nanamilit sa paghatag maayong gabii.

Si Ramon, ang labing hiilhan sa mga olitawo sa iyang lungsod, may kasarangang gitawo, may lawas sama kang Jose Barredo, ang ambungang lalake nga panig-ingnan sa kalaken ang Pilipinhon, ang Rudolfo Valentino sa mga Pilipinhon, ingnon tang pulonga, sa bahin sa kaambog, sa panlihok ug linaktan; nakaambit usab siya sa kaligdong sa pamatasan ug kagawian sa kabalyerong inglis. Ang iyang mabination ug malumayong kinaiya, ang ganay sa iyang mananoy ug tibuok nga tingog ang kitib sa iyang mapahiyumong mga ngabil, ang sanag sa iyang mga mata nga molagbas ngadto sa kahiladman sa kalag sa usa ka babaye, ingon man ang maanindot nga panlihok, mao ang mga hinungdanong hiyas nga natingob paghiusa sa iyang madanihong pagkatawo. Kanunay siyang mahimo nga tutukanan sa mga mata sa hataas nga katilingban: isipon nga panigingnan sa mga batan-ong kaolitawhan, ug lalakeng sulondon sa nangaibog nga mga matahum kadalagahan. Samtang siya ngaya ug may masayong kinaiya, mahigalaon ug mauyon-uyonon sa tanan, ug gidalayeg sa tanan tungud sa maigmaton niyang katakus bahin sa patigayon, ang mga madalag ug dilá aduna usab ing laing ikasulti: nga ang ubang mga bana nagabantay kaniya uban ang katahap.

Ang mahitabo mahitabo gayud –si Ramon nagbagutbut nga mao rang usa, sa wala na diha si Arturo, -Ang dili mosibog sa mga kalisdanan, gawas sa dili na gayud mahimo maoy matuod nga maisog; apan ang mag-ukon-ukon sa pagdaldal sa iyang kinabuhi aron pagpangita sa kalipay, mao ang talawang tinuod. Ang kanabuhi kinahanglan nga ipuyo sa iyang kahingpitan, apan kon way mga babaye, kining tuyoa dili mahimo. Kon ako mamatay man gayud, palabihon ko ang pagsugat sa kamatayon sa lihok; ug kon kana anha man ugaling sa panaggakus sa usa ka babaye, labing maayo- mipadayon siya pagtulotimbang sa iyang hunahuna. Alang kaniya, ang kalibutanong kalipay maoy tuyo sa iyang kinabuhi.

Sa paghilabay sa duha ka simana human moduaw si Arturo kang Ramon, nahitabo ang usa ka makalilisang ug duguong hitabo tinabonan sa kangitngit sa kagabhion, sa awaawng puloy-anan ni Gng. Natividad Alga, ang maanyag nga asawa sa usa ka inilang magpapatigayon niadtong lungsora. Ang panalagna natuman gayud! Si Ramon mao ang gibuno!

Si Gng. Alga maoy nangunay pagtelepono sa usa ka tinugyanan sa balaod, ug ang piskal sa lalawigan maoy nahitungha. Iyang nakita ang lawas nga patay nga nagbuy-od nga nadigo sa

kaugalingong dugo sa salog sa balay ni Alga, duol sa higdaanan niini, ang agtang naghanged sa langit. Ang tanang mga dayandayan sa balay nagkayamukat, nagpasabut nga hiagian ug bugno. Ang bata nga seda ni Natividad nagkagidlay ug ang matahum dinunghay nga buhok namalpag. Ang tinugyanan sa balaod iyang gisuginlan ning mosunod:

Sa buhi pa kining namatay, maoy usa ka maayong higala sa akong bana nga mao usab ang nagpaila niya kanako sa adlaw sa among kasal. Sa may ika 9 ang takna karong gabhiona, nahikugang ako nga nagtan-aw kaniya nga nahitungha nga wala paabuta. Iya akong hikit-an nga nagbasa sa 'El Conde de Monte Cristo' nianang "sofa" (milingi siya pagtan-aw sa basahon nga didto gihapon sa "sofa"), ug sa human ko balusi ang iyang "Maayong gabii", ako siyang gipangotana kon unsay iyang gianhi. Sa wala pa siya motubag, milingkod siya sa usa ka bitang nga diha sa duol kanako ug miingon:

"Mianhi" ako sa pagsugilon kanimo, binate kong higala, nga hingkit-an ko ang imong bana sa iyang paggikan karong hapon padulong sa Buol nga may uban sa iyang kamaroti usa ka maanyag nga babaye. Apan dili ako makaako nga magtan-aw nga siya magmaluibon sa usa ko ka minahal nga higala, maanyag ug matam-is ingon kanimo. Bout kong isulti kanimo nga siya dili angay sa imong gugma. Ikaw angay sa usa ka labaw nga maayong tawo – usa nga mahigugmag tinuod."

Nabasa ko ang iyang mahigalong tinguha nga misaag sa iyang yawan ong ma mata. Gisingkahan ko siya sa pag ingon:

"Ang akong bana buotan, ug gihigugma ko siya; mao ra kana."

Sa walay pagkabana sa akong kasuko, mibalhin siya paglingkod sa "sofa" tupad kanako, ug gigunitan niya ang akong mga kamot nga nagsulti uban ang kahilas:

"Nabuang ako sa paghigugma kanimo, ug karon ako gayung tinuon nga imong balusan ang akong gugma aron atong kapahimuslan kanang katam is nga ma galimis sa kalag nianang kalipay nga dili malitok sa dila."

Mitindog ako, gilabni ko ang akong mga kamot gikan sa iyaha, ug ako siyang giingon:

"Mananap ka! Tungud kay ang akong bana wa dinhi, gipakaingon mo nga imo akong malaang? Dili ako buot motan-aw bisang sa imong landing. Pahawa dinhi, mananap!"

Ug midagan ako ngadto sa akong lawak, gibiyaa ko siya sa balkon; apan labaw kadali kay sa pagsulti niini, iya akong giluksoan ingon sa usa ka iring, sa wa pa nako kasirhi ang pultahan. Unya misunod ang among mabangis nga bugno. Ang akong mga balikas ug mga tindak wa magpulos tungud sa iyang ginaksan nga daw ang kang Hercules. Nailo ako sa panabang, ug ang akong dungog didto na sa daganasan sa bung-aw sa kapildihan ug kaulawan. Kay gisilaban na man gayud siya sa paglangkat sa akong dungog, iyang gipiit ang akong lawas ngadto sa iyaha sa iyang malaw-ay nga paggakus, ug ako iyang giputos sa iyang mga minananap nga halok. Gumikan sa iyang kusog, masayon ang pagbaswat ug pagdala niya kanako ngadto sa akong higdaanan. Unya usa ka hunahuna nahisulod sa akong panumduman: Nagpakamasinugtanon na lamang ako sa iyang ispidnohanong tinguha sa pagbuling sa akong dungog ug sa paglaglag sa kabalaan sa pagka-asawa; nagpaka-aron-

ingnon na lamang ako nga, sa hingpit, nagtugyan kaniya sa akong lawas Unya gitago ko pagkuot ang akong kamot nga tuo sa ilalum sa akong unlan aron pagkuha sa akong punyal nga kanunay diha kon ang akong bana atua sa halayo; ug sa wala pa ang mananap molampus sa kahimoan sa iyang tuyo, ang makamatayng hinagiban nakalaktud na pagtudyok sa iyang makasasala og kasingkasing ug nasunod pagdunggab ang iyang tiyan uban ang samputanang nga imong makita sa imong kaugalingong mga mata: ang bunga sa iyang pagpasipala pagsulod dinhi. Gitapus niya ang iyang sugilon.

Makapila na kining namatay makaanhi sa imong higdaanan samtang ang imong bana wa dinhi? –misukot ang piskal.

Mao pa gayud kini-maoy mubong tubag sa babaye.

Aduna ba siyay butang nga anaa kanimo, kun ikaw aduna ba kaniya?- miingon ang tinugyanan sa balaod, nga mitutok sa mga mata sa babaye.

Waa gayuy lain, ginoo-

Sa human ang piskal kasuginli nga wala gayuy laing nakita sa giingong mabangis nga bugno nga gipasinugdanan sa walay palad nga mahigal nga olitawo, kay, matud pa ni Natividad, ang iyang mga suluguon didto sa nalain nilang mga lawak, ang minatay gihatag sa tagtungod nga tagiya sa naalaut. Ang mamumuno nagtugyan sa iyang kaugalingon sa mga punoan, apan ibuhian dayon kay gibutangan sa pasalig.

Ang balita sa mangilngig hitabo gisabwag sa tanang binag-ong paagi lakip, dayag na lamang, ang hunghong-hunghong.

Si Arturo nasubo sa pagkadawat sa balita. Mipalihok sa iyang mga abaga, ug mibagutbut sa iyang kaugalingong:

“Karon ang drama nga wa mahisulat natapus na. Mao gayud kana ang makatarunganong katapusan. Kabus nga binuhat!

Si Arturo nasayud sa mga tinagoan niadtong namatay.

Usa niana ka adlaw ang minahal nga “memorandum” ni Ramon, iyang bibiyaan sa buhatan ni Arturo, ug kini naguli dayon kaniya ngadto sa iyang tagiya. Apan unsa may sulod niadtong “memorandum”? Nabasa ni Arturo ang nahisulat: ang mga ngalan sa daghang mga asawa sa mga tinamud nga mga tawo nga nababaye ni Ramon, ug ingon man ang takna sa ilang pagabut nga kinawat nahisulat usab.

Apan gitak um ni Arturo ang iyang baba, ug walay bisan kinsa ang nasayud kon unsa ang gitagoan niadtong “memo”.

Hilabihan ka kusog mopanaw sa balita sakay sa mga pako sa handurawan, nga walay bisan kinsa makaapas kaniya sa iyang paglupad. Ang mga balhibong dila nanabi nga si Ramon gipatay sa bana ni Gng. N. Alga. Nanagkasumpaking mga sugilanon nga mamugna sa hunahuna gisabwag.

Duha ka simana human mahitabo kining masulob-ong kaagi, gihusay sa hukmanan sa Unang Lakbang sa Sugbu ang buruka sa pagbuno. Si Sra. Alga mao ang sinumbong. Mga talamdong tawo ingon man sa mga babaye nanambong sa husay. Ang tanan nanagkinto sa kakulba gikan sa sinugdan hangtud sa pagkatapus sa husay. Ang manlalaban sa sinumbong, si Man. Zapanta, maayo kaayong mihikay sa iyang mga katarungan sa dakung katakus nga, sa hunahuna sa mga tawo nga walay alamag sa balaod, wala na gayuy landing sa katahap ang kagawasan sa sinumbong, sinandig ang katarungan sa prinsipyo nga, “Ang makapatay sa tawo tungud sa pagpanalipod sa iyang kaugalingon, wala makahimo ug sala”. Gihunahuna sa kadaghan nga ang banangan (theory) sa nanagang, ang hikay sa pagpasundayag sa mga gisandigang katarungan dili na gayud malumpag. Wala gayuy nakabugnaw sa mainitong kadasig sa mga higala ni Natividad, walay nakadag um sa ilang hunahuna; ug sila malaumon sa kadaogan, nga wala gayuy usa kanila nga nakahunahuna nga dunay umaabut nga bagyo.

Sa daku nilang kahikugang gipagula sila sa lawak sa Hukmanan gawas lamang sa mga hitungdan sa pagpalingkod na sa bitang sa mga saksi sa usa ka propisyonal nga baylarina, si Konsing, gikan sa “Cebu Blues” Apan, ah! tan-awa: labaw pa unta silang mahikugang kon nakakita pa sila sa manggugukod nga manlalaban nga sa paghikyad niya sa iyang katarungan, iyang gihatag ang usa ka sulat gikan sa sinumbong nga mamumuno ngadto sa gibuno, nga gipadala niadtong adlaw sa iyang pagkamatay! Ania, mabasa:

Agosto 15, 1926

“Minahal kong Ramon”

“Kon akoy pagbut on, patyon ko kanang mahugaw nga baylarina nga maoy nagtulis kanako sa akong kalipay, kay, inay moari ikaw kanako, adto a hinoon ikaw pakiguban kaniya aron paghikalimot kanako hangtud sa hangtud.

“Ang akong bana magpa-Buol karong hapon sa tuyo sa patigayon, ug ugma na sa buntag sayo pauli. Sa ingon niini kita ang bugtong tagiya sa tibuok gabii. Dili ba ikaw intawon moari karong gabii binati ko?”

“Imong Nati.”

Si Konsing misulti pa gayud nga sa hapon na kaayo niadtong adlaw, sa wala pa si Ramon bun-a, kini didto sa iyang balay (ni Konsing). Iyang nakuha kadtong sulata, matud pa ni Konsing, kay nabatasan sa iyang mga sulat sa gugma inighubo niya sa iyang amerikano diha sa iyang higdaanan.

Kining nakapahibulong sulat nakahatag dakung kaguliyang sa husay. Hilabihang kahikugang sa tanang nanambong. Bisan ang bantugang manlalaban wala niadto makapangandam. Sa pagtandi sa piskal, sa paagi nga wala hisusihi kon unsa, nasusi nga ang ilang mga agi

managsama. Sa iyang linantugian ang piskal misulti sa paningog nga mananaog uban ang hugot nga pagtuo nga ang sala nahimo uban sa tinguha nga tinuyo, inandam ug dautan, sa pagpatay sa lalake sa abubhoang sinumbong tungud sa iyang kasuko kaniya gumikan sa iyang pagpakiguban sa baylarina nga maoy nagkawat sa gugma sa lalake gikan kaniya kang Nati. Kining masilakong manlalaban nga mao na karon ang naghari sa higayon, nakapaila, dinugmok ang tanang landing sa katahap nga si Natividad, nga gikuyapan tungud sa maamongamongong sulat, mao gayud ang naghimo sa sala PAGBUNO, dinuyogan sa tanang panabang sa kahigayonan.

Sa dakung kaguliyang sa tanang nakatambong sa husay ning masabang buruka sa kasingkasing usa ka tinuod nga masulob ong kaagi sa gugma,- ang maghuhukom nagpahamtang sa mamumuno sa silot sa kamatayon sa dakung kasubo.